

УДК 32:008

Л-82

В.В. Лубська

викладач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Київського міжнародного університету, аспірантка кафедри політичних наук Європейського університету

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА ВЕСТЕРНІЗАЦІЯ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК, ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ, НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ЧИ ТОТОЖНІСТЬ ПОНЯТЬ?

У даній статті досліджуються основні підходи до вивчення глобалізації та вестернізації, розкривається стан наукової розробленості цих понять. Визначається поняття, зміст і сутність феномену глобалізації та вестернізації, основні підходи до вивчення цих понять, їхнє місце в сучасній науковій думці та значення в сучасному розвитку світу.

Ключові слова: глобалізація, вестернізація, цивілізація, центр-периферія, масова культура, «світове село», міжцивілізаційний конфлікт, «глобалізація нерівності», ринковий фундаменталізм.

Актуальність. Глобалізаційні процеси стрімко якісно змінюються і змінюють світ. Вестернізація часом діаметрально протилежно оцінюється представниками різних країн і різних наукових шкіл, через що постає природне питання: вестернізація – це поняття ідентичне глобалізації, вона є наслідком чи інструментом глобальної стратегії? Пошук відповідей на це питання дає змогу краще зрозуміти особливості сучасного політичного, економічного, культурного розвитку світу та окремих країн. Розуміння одних явищ є надзвичайно важливим і для України, яка прагне бути самодостатнім гравцем у міжнародній системі координат. Насамперед, це потрібно для того, щоб побудувати менш помилкову й ефективнішу стратегію поведінки в процесі

невідворотного входження в систему нового світового порядку.

Мета статті – дослідити основні підходи до вивчення глобалізації та вестернізації, зробити порівняльний аналіз обох «світових» явищ і з'ясувати взаємозв'язок чи незалежність цих процесів.

Коли йдеться про глобалізацію, насамперед постає питання: які з процесів можна назвати глобальними? Почати варто з політичної картини світу: минуле ХХ століття продемонструвало могутність наднаціональних військово-політичних блоків (ОВД та НАТО), можливості коаліцій правлячих груп («Велика сімка»), континентальних і регіональних об'єднань (ЄС, Ліга арабських держав, Організація африканської єдності, Організація Ісламська Конференція тощо), всесвітніх міжнародних організацій (ООН, ЮНЕСКО, ОБСЄ, МВФ, МБРР, ОПЕК тощо). Наприкінці століття визначилася тенденція до формування «всесвітнього уряду»: деякі міжнародні організації почали виконувати важливі економічні та політичні інтеграційні функції (ЄС – Європарламент, Інтерпол, Меркосур тощо) [1]. Глобалізація є продуктом історичного розвитку людства не за одне століття. Можна сказати, що початок процесу глобалізації збігається із зародженням самого процесу виникнення всесвітньої історії. У людській історії глобалізація безліч разів використовувалась у політичних цілях (зазвичай, це було пов'язане з реалізацією планів світового панування) – починаючи від знаменитих походів Олександра Македонського та до ідей «світової революції» в марксизмі, світового панування політики США. Тому немає нічого дивного, що й сучасні процеси глобалізації активно використовуються в політичних цілях, свідками чого ми, власне, і є.

Образи глобального світу і теорії глобалізму осмислюються вченими різних наукових напрямків – філософами, соціологами, антропологами, політологами,

істориками. Проблеми збереження культурного різноманіття, заохочення плюралізму та діалогу між культурами і цивілізаціями більш цікавіше представлені соціальними антропологами й культурологами. Глобалізаційні процеси без сумніву впливають на систему міжнародних відносин [2].

Питанням глобалізації, її типологізації, критеріям, впливу на розвиток людства та різноманітні аспекти даного явища присвячені *наукові праці* таких дослідників, як А. Тойнбі, К. Ясперс, С. Гантінгтон, М. Кастельс, М. Уотерс, Ф. Бродель, Е. Гіденс, Д. Гельд, Р. О'Брайн, Ф. Фукуяма, Р. Арон, П. Уорслей, Р. Робертсон, С. Амін, Б. Бузан, З. Бжезинський, Л. Бетон, А.Л. Страус, У. Ганнерс, Ш. Айзенштадт, В.С. Нейпол, В. Іноземцев та інші.

Термін «глобалізація» виник і набув поширення в середині 80-х років, і його застосування, в основному, пов'язують з іменем американського соціолога Р. Робертсона, який у 1985 р. дав тлумачення цьому поняттю, а згодом в 1992 р. видав книжку під такою ж назвою. Теорія глобалізації наголошує саме на масштабності тих змін, які охопили майже весь світ, а з другого боку, начебто засвідчила потенціал західної моделі розвитку, яка визначає й уособлює цю тенденцію до глобалізації. Загалом, ця тенденція виглядає як активна експансія вестернізації. Особливого поширення ідеї глобалізації набули в період 1990-х років, коли західний світ досяг значного економічного зростання, азійський світ уповільнив свій розвиток унаслідок кризи, а посткомуністичні країни почали активно впроваджувати ринкову економіку [3].

У визначенні терміна «глобалізація» можна виділити чотири основні підходи. По-перше, тлумачення глобалізації як процесу зміцнення зв'язків між найвіддаленішими куточками планети. По-друге, глобалізація визначається як процес поширення по всій планеті єдиних, спільних для всього людства технологій, культури, ідей, ціннісних орієнтацій, способу життя, поведінки тощо. По-третє, під глобалізацією

передбачається виникнення спільних для світового співтовариства проблем, зокрема, економічних, політичних, мілітарних, екологічних та ін. Нарешті, глобалізація трактується як процес зростання спільних вселюдських інтересів у всіх сферах людського буття, породжуваних збільшенням взаємозв'язків і взаємозалежності країн і народів. Глобалізацію можна поділити на фінансово-економічну, технологічну, політичну, культурну, ідеологічну, етнополітичну тощо [4].

Насамперед слід підкреслити, що, по-перше, процес глобалізації впливає не лише на окремі країни, етнонаціональні спільноти чи їхні культури. Він справляє вирішально впливає на цілі континенти й цивілізації. Підтвердження тому – послаблення й занепад таких колись впливових і могутніх цивілізацій, як індійська, китайська, мусульманська та інші, однією з причин чого, поза всякий сумнів, була «вестернізація». По-друге, процес глобалізації збільшує взаємозв'язок і взаємозалежність усіх країн та етнонаціональних спільнот, «спресовує» світ у єдине ціле, перетворює всю планету на «світове село» / «global village». По-третє, глобалізація, як і будь-який інший історичний процес, розвивається асиметрично (тобто з різною швидкістю і глибиною в різних регіонах і країнах), має досить складний і суперечливий характер і може призводити, передусім в етнополітичній сфері, до непередбачених, а часом і діаметрально протилежних наслідків.

Деякі західні вчені (зокрема, С. Гантінгтон) вказують на актуалізацію міжцивілізаційних конфліктів у контексті розвитку глобалізації. Виявилось, що між ними існує безліч особливостей, а звідси утворюється можливість виникнення конфліктних ситуацій саме через несумісність ціннісних орієнтацій різних цивілізацій. У своїй загальновідомій праці «Зіткнення цивілізацій і перебудова світового порядку» (1996) С. Гантінгтон змальовує картину наростання нового типу

напруженості у світовій спільноті. Він відстоює думку, що майбутні конфлікти спричинятимуться, в основному, через розбіжність між цивілізаціями, культурами, релігіями. Щодо цього С. Гантінгтон дає досить розгорнуту панораму попередніх конфліктів і війн та причин їх виникнення протягом історичного розвитку.

Також в умовах глобалізації розширила свої параметри проблема соціальної нерівності. Окрім суто національного аспекту, вона набула ознак загрозової міждержавної стратифікації.

Глобалізація нагромаджує небезпечні суперечності в інституційній сфері. Вони стосуються як внутрішнього, так і зовнішнього боку розвитку. З одного боку, глобалізація послаблює роль держави, без активної участі якої суспільство неспроможне дати відповідь на її виклики. Послаблюються і можливості демократії, яка історично утверджувалася на Заході в межах державних утворень, спиралася на її інституції і, у свою чергу, є основою суспільного прогресу. З другого боку, дедалі більше неефективними виявляються й власні інституції глобалізаційного процесу. В економіці такими інституціями виступають МВФ, Світовий банк, Світова організація торгівлі та інші. Усі вони за своїм статусом покликані сприяти поглибленню економічної та соціальної збалансованості. Насправді виявилось протилежне: політика відповідних інституцій, як це переконливо довело останнє десятиліття, полягає в іншому. Вона спрямована на обслуговування інтересів «лідерів» у країнах периферійної зони, зводиться до логіки пристосування виробничого, фінансового та інтелектуального потенціалів цих країн до потреб цивілізаційного центру.

Виняткового значення набуває питання культурної глобалізації. Під культурною глобалізацією передбачається процес виникнення і поширення так званої «світової культури». Варто звернути увагу на те, що в поняття «світова

культура» часом вкладається різний зміст. Одна група західних фахівців вбачає в ній таку культуру, яка вбирає в себе й інтегрує найкращі надбання всіх культур світу, котрі колись існували й існують сьогодні. Інша група вчених під «світовою культурою» має на увазі т.зв. «масову культуру», «культуру масового вжитку», «споживацьку культуру» тощо. Крім того, на їхню думку, «світова культура» – це винятково західна культура, а її поширення – це глобалізація західної культури або «вестернізація» (від англ. слова «western» – західний). Тут варто зазначити, що деякі західні вчені, зокрема, американський політолог Девід Гелд, вважають «вестернізацією» не лише культурну, а й усі інші форми глобалізації, тобто глобалізацію взагалі. Ця точка зору заслуговує на увагу, адже нині світ заповнили ідеї, культура, політичні цінності і т. ін. переважно європейського походження. Хоча слід зауважити, що до них додалося чимало й такого, що є північноамериканського та/чи японського походження [4].

Багато країн сучасного світу відчують посилений вплив на свою культуру західного способу життя та масової культури, що спричиняє невдоволення і критику широких верств населення на адресу урядів своїх держав, які належним чином не здійснюють противестернізації. Під вестернізацією розуміють процес зростання впливу культури і політики західних країн на життя сучасного людства. Зважаючи на провідну позицію США в житті західної цивілізації та її політику щодо просування й захисту своїх інтересів у будь-якому куточку світу, вестернізацію, зазвичай, ототожнюють з «американізацією», яка руйнує усталені, традиційні форми організації життя, активно впливає на зміну ціннісної орієнтації молоді.

У повоєнний період принципи вестернізації почали активно реалізуватись у 70–80-ті роки ХХ ст. на основі відомої політики здоганяльної модернізації. Ідеться про політику

спрямованого розвитку, яка базувалася на визнанні універсальності західного суспільства і його інституційних, економічних і духовних цінностей, перетворення цих цінностей на своєрідний еталон для всіх народів, що виявляли бажання прискорити власну еволюцію. Формування глобального простору здійснювалося на основі саме цієї політики. У своїй основі політика здоганяльної модернізації реалізується і на пострадянському просторі, серед них і в Україні. Наслідки її очевидні: це не лише економічні суперечності, а й глибокий світоглядний вакуум.

Український філософ Сергій Борисович Кримський зазначав, що глобалізація в нашому слововживанні насправді перетворюється (набуває значення) на вестернізацію, але, як зазначав науковець, ці два поняття в жодному разі не треба змішувати. Вестернізація – це нав'язування західного способу життя всім народам на тій підставі, що західна цивілізація накопичила досвід науково-технічної революції як досвід виживання. Таке тлумачення загальноцивілізаційного процесу глобалізації компрометує саме поняття «глобалізація».

Звісно, глобалізація пов'язана з вестернізацією, однак лише в певному перекрученому значенні. Ідеться насамперед про «глобалізацію нерівності», про диктат технологічно найрозвиненіших країн щодо до економічно слабких, нав'язування їм своєї волі. Вестернізація призводить до посилення соціальних і національних суперечностей у світі, оскільки спирається на ідею ліквідації національних перегородок в економіці, неминуче залучаючи національні економіки до світового ринку, де перемагає найсильніший унаслідок жорсткої конкурентної боротьби [2].

Крім того, ця обставина отримує ідеологічне вираження й обґрунтування, що вносить небезпечні елементи в поняття «глобалізація». Ідеться про те, що відомий французький соціолог Раймон Арон висунув поширену зараз на Заході гіпотезу, згідно з якою «держава-нація» перестає бути

суб'єктом світової історії, а замість цього на передній план виступають структури (економічні й соціальні), що диктуються потребами світового ринку. Вестернізація, коли вона ототожнюється з глобалізацією в повному розумінні цього слова, перестає бути й чинником модернізації.

Використання вестернізації як аргументу на користь глобалізації не витримує й економічної критики, стверджує Кримський. Тому що вестернізація – це не повна глобалізація; про такий результат можна було б говорити лише в тому випадку, якби була введена єдина світова валюта, якщо були б розширені на основних територіях планети зони вільної торгівлі, якби була завершена лібералізація економіки, і, що найголовніше, якби були дотримані пропорції між імпортом і експортом у розвинених державах (бо досі певні країни на світовому ринку менше віддають, аніж отримують). Усе це веде до того, що використання вестернізації як аргументу на користь глобалізації (або її головної форми) компрометує цей найважливіший історичний і цивілізаційний процес. І тому вестернізація не може бути в повному обсязі названа глобалізацією як такою [2].

Представники західної наукової школи С. Амін, Б. Бузан, З. Бжезинський, Л. Бентон, А. Гіршман, А.Л. Страус та деякі інші розглядають глобалізацію саме з точки зору вестернізації світу. Згідно з моделлю Страуса, у центрі світоустрою перебувають США, які оточені кільцем країн Європи, і Японія, що, у дійсності відіграє роль напівпериферійної уніполярної системи, на периферії перебувають інші країни.

Якщо таку модель взяти за основу світоустрою, то експорт західних цінностей – ідей свободи, демократії, прав людини, індивідуалізму, рівності, лібералізму тощо – є позитивною тенденцією міжнародних відносин. Переконані «західники» схильні ототожнювати глобалізацію з вестернізацією, підкреслюючи цивілізаційну місію західного світу. Але всі країни, які стали сліпо копіювати західну модель

модернізації, потерпіли крах, і модернізація вилилась у дестабілізацію політичної системи, у соціальні і національні конфлікти, у бюрократизацію структур влади, створення авторитарних режимів і зруйнування випробуваних часом традиційних інститутів функціонування суспільства [1].

Однак більшість учених справедливо заперечують ототожнення етноцентризму з глобалізмом. Вони вбачають у вестернізації «культурний імперіалізм» західного світу, який веде не до глобалізації культур, а до «нового варварства» та «безкультур'я».

Якщо поглянути на глобалізацію з точки зору вестернізації більше з культурологічного аспекту, то слід зазначити, що головною проблемою сучасних культурологів є інтерпретація культурного багатоманіття світу як органічної функціональної особливості процесу глобалізації. У цьому напрямку йдуть інтенсивні наукові пошуки і заслуговують на увагу, на наш погляд, концепції У. Ганнерса та Ш. Айзенштадта. На думку Ганнерса, процес глобалізації може розвиватися за чотирма основними напрямками. Найоптимальнішим був би сценарій «визрівання», або глобалізація без вестернізації (коли відбувається діалог культур). У. Ганнерс попереджав, що можливі й інші сценарії глобалізації – у дусі уніфікуючої світ вестернізації, але всі вони ведуть у безвихідь «культурного імперіалізму» [5].

Західні політологи натомість, розглядаючи вестернізацію, перебільшують значення політичної й економічної уніфікації світу та захищають тезу про «єдність цивілізації» і «кінець історії». Вони проголошують західне суспільство цивілізацією унікальною, що є єдиною та неділимою, цивілізацією, яка після детального періоду боротьби досягла своєї мети – світового панування. При цьому цілком ігнорується культурний плюралізм сучасного світу. Етапи й періоди історії інших цивілізацій, якщо вони не вписуються в концепцію європоцентризму, видаляються як

«напівварварські». Світ Сходу фактично виключається з історії цивілізацій. Ісламська, індуїстська, далекосхідна культури заперечуються як «туземні» щодо західної.

Доктор економічних наук Анатолій Гальчинський в одній зі своїх статей зазначав, що глобалізація в її нинішній інтерпретації – це рух у напрямі світової наддержави з її системною ідентифікацією та внутрішньою стратифікацією. Зрозуміло, що зазначена ідентифікація може реалізувати себе лише через зростаючу адаптацію принципів і механізмів лідируючої системи – через систему вестернізації, яка не обмежується лише економічними стереотипами, а стосується насамперед відповідної перебудови сфери духовного життя, способу мислення та життєдіяльності людей [5]. «Експансія західного суспільства і поширення західної культури призвели до того, – наголошував А. Тойнбі, – що всі інші живі цивілізації... відійшли до вестернізованої сфери, яка обіймає весь світ...». Як результат «нині, – резюмує він, – всюдиусе західне суспільство тримає в своїх руках долю всього людства». Намагання Заходу силоміць ідентифікувати себе через механізми відповідної політики А. Тойнбі розглядав як один із симптомів надлому західної цивілізації, її кризи. У ситуації, що утверджується, більшість народів глобального світу вимушені зараховувати себе, за словами іменитого вченого, до категорії «внутрішнього пролетаріату» [6].

Інший дослідник – В. Іноземцев доходить висновку про утворення в процесі вестернізації «однополюсного» світу. Іноземцев схиляється до думки, що «глобалізація» – це лише теоретична конструкція, яка призначена відобразити формування однополюсного світу, і до того ж як ідеального світового порядку [3].

Ми звикли до вживання понять «релігійний фундаменталізм», «ісламський фундаменталізм» та інше і водночас забуваємо, що таким самим деструктивним за своєю суттю є один із визначальних механізмів політики

вестернізації – ринковий фундаменталізм. Надлом сучасного глобалізованого світу, ознаки його занепаду, що нині даються взнаки, прямо пов'язані насамперед з відповідним процесом. Ринковий фундаменталізм є по суті ідеологічною основою глобалізації. Базова ознака сучасного світового розвитку – криза глобального капіталізму, яка ототожнюється з кризою глобалізації. Як писав Дж. Сорос, ринковий фундаменталізм, який почав домінувати в політиці Р. Рейгана та М. Тетчер, нині «відіграє головну ролі у глобальній капіталістичній системі. Він надає ідеологічне забезпечення, що не тільки вмонтовує дії багатьох її провідних учасників, але й виступає рушієм політики» [7]. Дж. Сорос вказував на «деморалізуючі соціальні ефекти» ринкового фундаменталізму – «ринковий фундаменталізм намагається не звертати уваги на соціальні цінності». Водночас відбувається небезпечне відторгнення влади від населення: політичні інструменти влади будь-якої країни, втягнутої в процес глобалізації, перетворюються на знаряддя насильницької вестернізації не лише економіки та духовної сфери, а й способу життя та мислення кожної особи [5].

Як ми бачимо, вестернізація – суперечливий процес. Поширення раціонального господарювання, досвіду використання високих технологій, розвитку демократичних інститутів супроводжується також поширенням психології гедонізму і моралі «вседозволеності», масової культури, яка ґрунтується на інших цінностях, ніж цінності національних культур. Поєднання зазначених чинників з активною зовнішньою політикою щодо захисту США своїх економічних інтересів різними способами спричиняє против країн «третього світу» (країн, що розвиваються), процесам модернізації суспільства за західним зразком.

Отже, основні теоретичні напрямки осмислення глобалізації набули найбільшого поширення в країнах Заходу. Глобалізація є ключовим поняттям, яке характеризує процеси

світового розвитку на сучасному етапі. Її суть – у різкому розширенні й ускладненні взаємозв'язків і взаємозалежностей як людей, так і держав, що виражається в процесах формування планетарного інформаційного простору, світового ринку капіталів товарів і робочої сили, в інтернаціоналізації проблем техногенного впливу на природне середовище, регіональних і міжнародних конфліктів і безпеки. Отже, феномен глобалізації виходить за суто економічні межі, у яких її схильні трактувати більшість дослідників цієї проблеми, й охоплює майже всі основні сфери суспільної діяльності, включаючи політику, ідеологію, культуру, спосіб життя, а також самі умови існування людства [8].

Зважаючи на розглянуту інформацію безпосередньо щодо вестернізації, можна дійти висновку, що це поняття є досить суперечливим. Одні дослідники ототожнюють поняття глобалізації та вестернізації, інші ж категорично наполягають на тому, що дані феномени сучасності не можуть бути стовідсотково пов'язані між собою, і вестернізація, скоріш за все, є одним з проявів глобальних процесів, чинником модернізації. Деякі дослідники називають вестернізацію окремим історичним і цивілізаційним процесом, практичною імплементацією глобалізаційної теорії. Окрім цього, одні науковці, досліджуючи вестернізацію, розглядають її насамперед з економічної точки зору, інші ж наполягають на тому, що витокami і ключовими аспектами вестернізації є культурна експансія Заходу, взаємодія західної культури з незахідними суспільствами, її вплив на економічний, політичний і, безперечно, культурний розвиток країн, регіонів світу та навіть цивілізацій.

Література

1. Діалог між культурами і цивілізаціями. Конспект лекцій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.edulec>.

com/index.php?option=comcontent&task=view&id=98&itemid=40

2. Кримський С.: «У сучасному глобалізованому світі Україна має всі можливості для того, щоб зіграти роль цивілізаційного центру» [Електронний ресурс]. // День – 2006 – № 129 – Режим доступу до статті: <http://www.day.kiev.ua/166615/#>
3. Глобалізація в контексті невизначеного майбутнього [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://e-news.com.ua/show/105505.html>
4. Картунов О. В. Вступ до етнополітології / Картунов О.В.: науково-навчальний посібник. – К., 1999. - 300 с.
5. Глобальна криза чи криза глобалізації. [Електронний ресурс] / А. Гальчинський // Віче. – 2002. – № 1. – Режим доступу до статті: <http://www.niss.gov.ua/Evointeg/viche.htm>
6. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії / Тойнбі А. Дж. – Т. II. – К.: Основи, 1995. – С. 147.
7. Сорос Дж. Криза глобального капіталізму. Відкрите суспільство під загрозою / Сорос Дж.. – К.: Основи, 1999. – С. 148.
8. Сутність і феноменологія глобалізація в контексті формування глобального інформаційного суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?option=comcontent&task=view&id=98&itemid=40>

This article discusses the main approaches to the study of globalization and Westernization, reveals the state of scientific exploration of these concepts. In this article the concept, content and essence of the phenomenon of globalization and Westernization, the main approaches to the study of these concepts, their place in modern scientific thought and meaning in the modern development of the world are defined.

Key words: globalization, westernization, civilization, the “center-periphery”, mass culture, “global village”, the conflict

between civilizations, “globalization of inequality”, market fundamentalism.

В данной статье рассматриваются основные подходы к изучению глобализации и вестернизации, раскрывается состояние научной разработанности этих понятий. Определяется понятие, содержание и сущность феномена глобализации и вестернизации, основные подходы к изучению этих понятий, их место в современной научной мысли и значение в современном развитии мира.

Ключевые слова: глобализация, вестернизация, цивилизация, центр-периферия, массовая культура, «мировое село», межцивилизационный конфликт, «глобализация неравенства», рыночный фундаментализм.